

LINGVISTINĖS PASTABOS

NULINĖS GALŪNĖS LIETUVIŲ KALBOS FORMŲ SISTEMOJE

1. 1. Bet kurio kaitomojo žodžio gramatinės reikšmės paradigmoje paprastai perteikiamos atitinkamais gramatiniais rodikliais – gramatinėmis priesagomis ir galūnėmis. Pavyzdžiui, žodžio formoje *bėga* galūnė *-a* žymi esamąjį laiką ir 3-ąjį asmenį, formoje *bėgdavau* – priesaga *-dav-* žymi būtąjį dažninį laiką, o galūnė *-au* – vienaskaitą ir 1-ąjį asmenį, formoje *bėgsi* priesaga *-s-* reiškia būsimąjį laiką, o galūnė *-i* vienaskaitą ir 2-ąjį asmenį; žodyje *stalas* galūnė *-as* žymi vyriškąją giminę, vienaskaitą ir vardininką (tris gramatinės reikšmės). Tokie ir panašūs žodžių formų gramatiniai rodikliai, besiskirdami vienas nuo kito savo forma (fonetine išraiška), gali perteikti kalboje linksnio, skaičiaus, giminės, asmens, laiko, nuosakos ir kitas gramatinių kategorijų reikšmes. Tarp formalių gramatinių kategorijų rodiklių gramatinę žodžio reikšmę (ar kelias reikšmes) gali rodyti ir „afikso nebuvimas vienoje iš paradigmos formų“¹. Pavyzdžiui, 3-ojo asmens forma *liks*, būdama be materialiai išreikštos galūnės, gana ryškiai skiriasi nuo kitų to paties laiko formų, turinčių formaliai išreikštas galūnes, – *liksiu*, *liksi*, *liksim(e)*, *liksit(e)*. Fonetiškai išreikštos galūnės nebuvimas formoje *liks* yra 3-ojo asmens rodiklis. Daiktavardžio forma *Jonuk*, būdama be išreikštos galūnės, tarp kitų to žodžio formų – *Jonukas*, *Jonuko*, *Jonuką*..., žymi vienaskaitos šauksmininką. Tokios ar panašios formos, kurios, eidamos žodžio paradigmos nariu, baigiasi tik kamieniu, lingvistinėje literatūroje vadinamos formomis su nulinėmis galūnėmis, arba nuliniiais afiksais². Nulinės galūnės žymimos ženklų \emptyset .

1. 2. Lietuvių kalbotyroje formos su nulinėmis galūnėmis dažniausiai vadinamos „formomis be galūnių“³. Šios „tradicijos“ laikomasi ir vidurinių mokyklų va-

¹ С. А. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1966, p. 61.

² Apie nulines galūnes įvairiose kalbose žr. В. Г. Адмони, Основы теории грамматики, М.—Л., 1964, p. 47; III. Балли, Общая лингвистика и вопросы французского языка, М., 1955, p. 177–179; Л. Блумфилд, Язык, М., 1968, p. 224, 232–234; Р. А. Будагов, Введение в науку о языке, М., 1965, p. 268; П. С. Кузнецов, О принципах изучения грамматики, Изд-во Моск. ун-та, 1961, p. 55–56; В. М. Солнцев, Язык как системно-структурное образование, М., 1971, p. 264; А. Reformatzkis, Kalbotyros įvadas, V., 1963, p. 221–222 ir kt.

³ Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 217–219, 222–223, 641–646.

dovėliuose⁴. Tik palyginti neseniai V. Labučio paskelbtame straipsnyje „Kiek lietuvių kalboje žodžių galūnių?“, aptariant lietuvių kalbos galūnių inventorių, paminimos kelios formos ir su nulinėmis galūnėmis: 4 įvardžių formos ir liepiamosios nuosakos 2-asis asmuo⁵. Apie nulinę fleksiją (žinoma, tik diachroniniu požiūriu) užsimenama ir V. Mažiulio monografijoje⁶. Visiškai neseniai pasirodžiusioje A. Girdenio ir V. Žulio recenzijoje apie akademinę „Lietuvių kalbos gramatiką“ (t. I, V., 1965, t. II, V., 1971), be kita ko, nurodoma, kad gramatikoje vengiama operuoti nuliniaisiais elementais⁷.

1. 3. Nulinių galūnių nebuvimas vidurinių mokyklų lietuvių kalbos vadovėliuose tam tikru mastu apsunkina mokiniams suvokti kai kurių formų darybą. Net ir aukštųjų mokyklų studentai, analizuodami morfemiškai, pavyzdžiui, būsimąjo laiko 3-ojo asmens formas *žiūrės, rašys, ieškos, dainuos, uogaus*, dviejų priesagų – leksinės ir gramatinės – junginius *ė+s, y+s, o+s, uo+s, au+s* gana dažnai palaido galūnėmis. To bent iš dalies galima būtų išvengti, įsivedus į gramatikas nulinių galūnių sąvoką.

2. Kiekgi iš tikrųjų lietuvių literatūrinėje (bendrinėje) kalboje yra nulinių galūnių ir kurios kaitomosios kalbos dalys jas turi? Remiantis nulinių galūnių išskyrimo principais, su nulinėmis galūnėmis reikėtų laikyti tik trijų kaitomųjų kalbos dalių kai kurias formas, būtent: 1) kai kurių daiktavardžių vienaskaitos šauksmininko; 2) keleto įvardžių; 3) būsimąjo laiko 3-ojo asmens ir 4) liepiamosios nuosakos 2-ojo asmens formas.

2. 1. Vyriškosios giminės deminutyviniai daiktavardžiai su priesaga *-(i)ukas* vienaskaitos šauksmininke, galima sakyti, vartojami tik su nuline galūne⁸, pvz.: *Aliuk ∅, Jonuk ∅, Jurgiuk ∅, broliuk ∅, tėvuk ∅, rupūžiuk ∅*... Moteriškosios giminės deminutyvinių daiktavardžių vienaskaitos šauksmininkas vartojamas tiek su formaliai išreikšta galūne *-e* (rodos, dažniau), pvz.: *Elenute, Onute, mamyte, motute, mergele, mergužėle, seneliute*..., tiek ir su nuline galūne (atrodo, rečiau), pvz.: *Elenut ∅, Onut ∅, mamyt ∅, motut ∅, mergel ∅, mergužel ∅, seneliut ∅*... Tos pat giminės daiktavardis *motina* šauksmininke turi du variantus: su galūne *-a* (*motina*) ir nuline galūne (*motin ∅*).

Šių daiktavardžių nulinės galūnės perteikia dvi gramatinės reikšmės: parodo skaičių (vienaskaitą) ir linksnį (šauksmininką). Giminės kategorija čia išaiškėja tik iš kamieno (plg.: *tėvuk ∅* ir *motut ∅*).

⁴ J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I, K., 1966, p. 145.

⁵ V. Labutis, „Tarybinė mokykla“, V., 1969, Nr. 10, p. 25.

⁶ V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija), V., 1970, p. 79.

⁷ A. Girdenis, V. Žulys (rec.) „Baltistica“, IX(2), 1973, p. 212.

⁸ „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (I, V., 1965, p. 217) pateikti du šios darybos daiktavardžių vienaskaitos šauksmininko pavyzdžiai su galūne *-ai* (*stirniukai, žmogiukai*) atrodo didelė retenybė.

Daugeliui kitų daiktavardžių vienaskaitos šauksmininkui žymėti literatūrinėje kalboje yra septyni ortografiškai besiskiriantys galūnių variantai.

2. 2. Įvardžių linksniavimo sistemoje nulines galūnes turi vienaskaitos naudininke – *man* ∅, *tau* ∅, *sau* ∅⁹, o daugiskaitos vardininke – *jūs* ∅. Kiekviena šių formų perteikia po dvi gramatinės kategorijas – linksnio ir skaičiaus. Dėl linksnių supletyvizmo kai kuriose įvardžių formose (pvz.: *aš*, *tu*, *mes*, *mus*, *jus*), vienintelėse su tokia šaknimi visoje paradigmoje, nulinės galūnės neturi jokio vaidmens, kadangi šių įvardžių linksnio ir skaičiaus kategorijos perteikiamos supletyvine šaknimi. Tik formos *man*, *tau*, *sau* linksniavimo paradigmoje turi šakninių „gimnaisčių“ (plg.: *man* ∅ – *manęs*, *mane*, *manimi*, *manyje*; *tau* ∅ – *tavęs*, *tave*, *tavimi*, *tavyje*; *sau* ∅ – *savęs*, *save*, *savimi*, *savyje*; *jūs* ∅ – *jūsų*).

Taigi įvardžių kaitymo sistemoje iš viso yra 4 formos su „tikromis“ nulinėmis galūnėmis: 3 vienaskaitos naudininke ir 1 daugiskaitos vardininke.

2. 3. Būsimojo laiko 3-ojo asmens formos vartojamos tik su nuline galūne¹⁰: *ars* ∅, *bėgs* ∅, *bus* ∅, *gaus* ∅, *liks* ∅, *rašys* ∅, *skaitys* ∅ ... Ši galūnė rodo tik vieną gramatinę reikšmę – 3-ąjį asmenį.

2. 4. Liepiamosios nuosakos 2-ojo asmens formos dažniausiai vartojamos su nuline galūne, pvz.: *būk* ∅, *dirbk* ∅, *dainuok* ∅, *nešk* ∅, *padėk* ∅, *netrukdyk* ∅, *važiuok* ∅ ... šalia labai retai vartojamų formų su galūne *-i¹¹*, pvz.: *būki*, *dirbki*, *dainuoki*, *neški*, *netrukdyki*, *padėki*, *trauki*, *važiuoki* ... Pastarojo tipo formos labai retas reiškinys tiek senuosiuose raštuose¹², tiek lietuvių kalbos tarmėse¹³. Abu šių formų tipai perteikia dvi gramatinės reikšmes: vienaskaitos ir 2-ojo asmens. Atskirti šias dvi formas nuo kitų tos pačios paradigmos formų visiškai nesunku. Plg. *rašyk* / *rašyki* – *rašykim(e)*, *rašykit(e)*.

⁹ Kitaip aiškinama įvardžių *tau*, *sau* daryba (*t-*, *s-* – šaknis, *-au* – galūnė) minėtame V. Labučio straipsnyje (žr. V. Labutis, ten pat.).

Įdomu pažymėti, kad formos *man*, *tau*, *sau* tarmėse turi ir kitą, labai retą variantą – su galūne *-i*: *mani*, *tavi*, *savi* (žr.: Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 299–300). Plg. dar D. Kleino pastabą: „Prie naudininčių *man*, *taw*, *faw* lietuviai, ypač Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, prideda *i* ir sako *mani*, *tavi*, *savi*“ (žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, V., 1957, p. 467).

¹⁰ Diachroniniu požiūriu nebėra jokių duomenų, kad ši forma kada nors būtų turėjusi kokią nors formaliai išreikštą galūnę, žr.: A. Jakulis, Lietuvių kalbos būsimojo laiko formantų raida, „Baltistica“, II (1), 1966, p. 56–60; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V, 1968, p. 367–372.

¹¹ *-i* čia laikoma galūne sinchroniniu požiūriu.

¹² J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos imperatyvo morfemos *-k(i)* kilmė, „Baltistica“, II (1), 1966.

¹³ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V, 1966, p. 368; Lietuvių kalbos gramatika, II V., 1971, p. 140.

3. 1. Taigi formų su nulinėmis galūnėmis lietuvių literatūrinėje kalboje yra palyginti nedaug. Vienos jų kalboje funkcionuoja šalia formaliai išreikštų, bet labai retai pasitaikančių (kai kurių vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos šauksmininko ir veiksmažodžio liepiamosios nuosakos 2-ojo asmens formos), kitos – šalia formaliai išreikštų kur kas dažnesnių formų (moteriškosios giminės daiktavardžių šauksmininko formos), dar kitos kalboje egzistuoja kaip vienintelės formos, neturinčios jokių kitokių gramatinių reikšmių perteikimo priemonių (tai kai kurių įvardžių – *man, tau, sau, jūs* – ir būsimojo laiko 3-ojo asmens formos). Ir pagaliau kai kurių įvardžių formų (*aš, tu, mes, mus, jus*) gramatinė reikšmė perteikiama supletyvine šaknimi. Nulinės galūnės buvimas pastarosiose formose gali būti aiškinamas tik pagal analogiją su kitomis panašiomis formomis, turinčiomis „gryną“ kamieną, kitaip sakant, daugiau „teoriškai“.

3. 2. Daugiau formų su nulinėmis galūnėmis lietuvių literatūrinėje kalboje¹⁴, rodos, nėra¹⁵, nes kitos nekaitomosios formos nesudaro paradigmos (pvz. skaitvardžiai *dešimt, dvidešimt, trisdešimt ... devyniasdešimt* negalėtų būti laikomi formomis su nulinėmis galūnėmis, kadangi neturi formų su išreikštomis galūnėmis).

Česys Grenda

PRIEŽASTINIŲ IR PARŪPINAMŲJŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SKYRIMO KRITERIJAI

Beveik visi lietuvių kalbos tyrinėtojai skiria priežastinius veiksmažodžius (causativa) nuo parūpinamųjų (curativa arba causativa passiva)¹. **Priežastiniai veiksmažodžiai** „reiškia veiksmą, vykdomą tam, kad kas nors dėl jo vyktų arba įvyktų, pvz., *gesiname*, kad *gestų, užgestų, baltiname*, kad *baltų* ir t. t.“² **Parūpinamieji veiksmažodžiai** „reiškia veiksmą, kuriuo pasirūpinama, kad kas nors būtų padaryta [...] *ausiti – ausdinti, siūti – siūdinti, kalti – kaldinti*“³.

Remiantis vien semantiniu kriterijumi, skirti priežastinius veiksmažodžius nuo parūpinamųjų daugeliu atvejų būtų labai sunku. Sakysim, kuriai grupei reikėtų skirti veiksmažodžius *šokdinti* (: *šokti*), *grąžinti* (: *grįžti*), *girdyti* (: *gerti*) ir pan.?

¹⁴ Lietuvių kalbos tarnėse formų su nulinėmis galūnėmis yra kur kas daugiau.

¹⁵ Apierieveiksnius *daug, greit, veik* čia nekalbama, nesrieveiksnių formantai *-ai, -au* ir kt. nelaikomi galūnėmis.

¹ Žr. J. Jablonskis, *Rinkiniai raštai*, I, V., 1957, p. 289–290; J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, II, Warszawa, 1965, p. 411–412; A. Paulauskienė, *Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis*, V., 1971, p. 8–9.

² A. Paulauskienė, *Lėksinės-gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio reikšmės*, V., 1967, p. 11.

³ Žr. min. veik., p. 13.